

Είναι Έλληνες όσοι είναι «μετέχοντες της ελληνικής παιδείας»; Τί γνώμη είχε ο Ισοκράτης άραγε; - Ένα ακόμα μάθημα «κοπτοραπτικής» αρχαίων κειμένων

✘ Η φράση που αποδίδεται κι αυτή στον Ισοκράτη (εδώ είναι η άλλη), είναι γνωστή: «Έλληνες είναι όσοι μετέχουν της ελληνικής παιδείας». Την ακούμε κάθε λίγο και λιγάκι, κυρίως όταν πρόκειται για θέματα μεταναστών (λαθραίων και μη) και ειδικά σε ότι έχει να κάνει με ζητήματα νομιμοποίησης κ.τ.λ.

Να ξεκαθαρίσω κατ' αρχάς, σαν άτομο, ότι το νόημα της συγκεκριμένης φράσης δεν με βρίσκει αντίθετο. Θεωρώ πως είναι τιμή μας, κάποιος ξένος που έχει ελληνική παιδεία, αλλά και ελληνική συνείδηση, να δηλώνει αυθόρμητα (και όχι παρακινούμενος από κάποια ιδιοτέλεια), ότι θεωρεί τον εαυτό του Έλληνα.

[Μια στάση εδώ. Όταν λέμε «Παιδεία», εννοούμε μόρφωση, πνευματική καλλιέργεια και όχι την στενή έννοια τού όρου, που μεταφράζεται σε «ξερή» εκπαίδευση. Δηλαδή, άντε βγάλαμε με το ζόρι ένα Γυμνάσιο ή ένα Λύκειο, πήραμε ένα απολυτήριο και γίναμε Έλληνες επειδή (συμ)μετείχαμε στην ελληνική εκπαίδευση (ο Θεός να την κάνει εκπαίδευση δηλαδή...)].

Το θέμα είναι όμως ότι Ισοκράτης δεν είπε κάτι τέτοιο, ή για να είμαστε πιο ακριβείς, δεν εννοούσε κάτι τέτοιο. Ότι δηλαδή «Έλληνες είναι όσοι μετέχουν της ελληνικής παιδείας». Βεβαίως, αν πάρει κάποιος αποσπασματικά την συγκεκριμένη φράση («Έλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας») από το κείμενο του Ισοκράτη, αυτό το νόημα θα βγάλει. Το πραγματικό νόημα όμως προκύπτει σε σχέση με τα συμφραζόμενα, δηλαδή διαβάζοντας ολόκληρη τη φράση. Και το νόημα που προκύπτει απ' αυτή, δεν είναι αυτό που πιστεύεται σήμερα. Σε πολύ απλά ελληνικά, ο Ισοκράτης έκανε μια διαπίστωση (και όχι διακήρυξη ενός πιστεύω), πως οι ξένοι την εποχή εκείνη έφτασαν στο σημείο να θεωρούνται και να (αυτο)αποκαλούνται Έλληνες με βάση την ελληνική εκπαίδευση που αποκτούσαν και όχι με βάση το γένος.

Τα σκοπίμως παρεννοημένο κείμενο προέρχεται από τον Πανηγυρικό λόγο που απεύθηκε στους Αθηναίους. Το επίμαχο απόσπασμα είναι το ακόλουθο:

«Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγονάσι, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας».

Δηλαδή:

«Εἶναι δε τόσο μεγάλη η απόσταση που χωρίζει την πολιτεία μας από τούς άλλους ανθρώπους ως προς την πνευματική ανάπτυξη και την τέχνη τού λόγου, ὥστε οι μαθητές της ἔχουν γίνει διδάσκαλοι τῶν ἄλλων και κατόρθωσε ὥστε το ὄνομα τῶν Ἑλλήνων να εἶναι σύμβολο ὄχι πλέον τῆς καταγωγῆς ἀλλὰ τῆς πνευματικῆς ἀνυψώσεως, και να ονομάζονται Ἕλληνες εκείνοι που παίρνουν τη δική μας μὀρφωση και ὄχι αυτοί που ἔχουν την ἴδια καταγωγή».

Μετάφραση: Μ. Πρωτοψάλτης, «Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Ι. Ζαχαρόπουλος».

Καθώς, η ακριβής απόδοση και το νόημα του αρχαίου κειμένου, ἔχουν γίνει αντικείμενο συζητήσεων (και ειδικότερα τα ρήματα «πεποίηκε» και «δοκεῖν»), αν και η ουσία δεν αλλάζει, κρίνεται χρήσιμο να δούμε και κάποιες άλλες εκδοχές και απόψεις.

«Ο Ισοκράτης αναφέρει βέβαια στον “Πανηγυρικό” του (380 π.Χ.) ὅτι η Αθήνα υπερέχει τόσο πολύ στην σκέψη και τον λόγο ὥστε “οι ταύτης μαθηταὶ των ἄλλων διδάσκαλοι γεγονάσι, και το των Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι του γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, και μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τους τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τους τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας” (παρ. 50). Ὡστόσο με την φράση αὐτή ο Ισοκράτης δεν θέλει να συμπεριλάβει (ὅπως υποστηρίχθηκε συχνά) στους Ἕλληνες και τους ξεελληνισμένους αυτούς βαρβάρους, γιατί γι’ αὐτόν οι βάρβαροι, ἰδιαίτερα οι Πέρσες, εξακολουθοῦσαν να εἶναι οι “φυσικοί” ἐχθροὶ των Ἑλλήνων (Πανηγ. παρ. 158, πρβλ. Παναθ. παρ. 163). Το νόημα τῆς φράσεως εἶναι μᾶλλον ὅτι ο Ισοκράτης θεωρεῖ πραγματικούς Ἕλληνες μόνον τους Ἕλληνες ἐκείνους που εἶχαν λάβει αττική μὀρφωση».

Ulrich Wilcken (Γερμανὸς ιστορικός)

«Τόσο πολύ ξεπέρασε η πόλη μας (η Αθήνα) τους υπόλοιπους ανθρώπους στη σκέψη και στο λόγο, ώστε οι μαθητές της έγιναν δάσκαλοι των άλλων, και το όνομα των Ελλήνων το έχει κάνει να φανερώνει όχι πλέον τη φυλή αλλά τη διάνοια, με αποτέλεσμα περισσότερο να αποκαλούνται Έλληνες αυτοί που μετέχουν στη δική μας παιδεία παρά στην κοινή καταγωγή».

«Τι λέει εδώ ο Ισοκράτης; Ότι πιο άξιοι να καλούνται Έλληνες είναι όσοι μετέχουν της ημετέρας παιδείας παρά όσοι έχουν ελληνική καταγωγή. Ο αλλοδαπός που έχει πάρει την ελληνική παιδεία αξίζει περισσότερο ν' αποκαλείται Έλληνας απ' ό,τι ο εκ φύσεως Έλληνας που την αγνοεί. Παναπέι, ο αριστούχος αλβανός είναι απόλυτα άξιος να αποκαλείται έλληνας και επομένως να φέρει την ελληνική σημαία, εφόσον το επιθυμεί. Έτσι λέει ο Ισοκράτης. Πιο άξιος μάλιστα από τα βλαστάρια μας που είναι σκράπες. Ο Ισοκράτης το λέει. [...] Το «δοκώ» με απαρέμφατο έχει ακριβώς τη σημασία «νομίζομαι, θεωρούμαι», όπως λέει το Λίντελ Σκοτ (λ. δοκέω, II.5) οι δοκούντες είναι τι=άνθρωποι που θεωρείται ότι είναι κάτι. Και πιο καθαρά, όταν λέει ο Δημοσθένης οι «δεδογμένοι ανδροφόνοι», εννοεί «οι ευρεθέντες ένοχοι ανθρωποκτονίας», όχι «αυτοί που φαίνονται φονιάδες αλλά δεν είναι» [...]

Νίκος Σαραντάκος (συγγραφέας)

Άννα Τζιροπούλου (φιλόλογος)